

УДК 821.161.2-94:355.48

DOI <https://doi.org/10.12958/2227-2844-2025-1-109-118>

Стригун Віталій Юрійович,

аспірант спеціальності 035 «Філологія»

кафедри літературознавства, східної філології і перекладу

навчально-наукового інституту філології і журналістики

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,

м. Полтава, Україна.

vitaliistryhun1@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0001-9340-1406>

ОСОБЛИВОСТІ ПОРТРЕТУВАННЯ В КОМБАТАНТСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ НА МАТЕРІАЛІ БІОГРАФІЧНОГО РОМАНУ «СЛІДИ НА ДОРОЗІ» ВАЛЕРІЯ МАРКУСА (АНАНЬЄВА)

У сучасному літературознавстві комбатантська література посідає особливе місце як феномен, що постає на межі документального свідчення та художнього осмислення війни. Одним із ключових складників змісту і форми цього жанру є портретні характеристики, які не лише відтворюють зовнішність персонажів, а й розкривають їхню психологічну глибину, мотивацію їхніх вчинків, внутрішніх переживань та відображають трагізм воєнного досвіду.

Незважаючи на активне дослідження комбатантської літератури, портрет як засіб художньої виразності в ній залишається недостатньо вивченим.

Серед науковців, які займалися осмисленням проблем портретування в художньому тексті, варто відзначити таких, як Т. Адамс, А. Галич, О. Галич, Н. Демчук, Л. Дмитрієвська, Д. Корвін-Пйотровська, Е. Костюк, І. Семенчук, Г. Сириця, К. Сізова.

Якщо взяти до уваги дослідження портретування в комбатантській літературі як важливого засобу з розгалуженою системою синтаксичних фігур, тропів, системою лексики, то ця тема є доволі маловивченою. Серед небагатьох праць, присвячених вивченню жанрової специфіки комбатантської літератури, у полі нашої уваги – розвідки М. Рябченко та Г. Скоріни.

Об'єктом дослідження є біографічний роман Валерія Маркуса (Ананьєва) «Сліди на дорозі» (2020), а його предмет становлять проблеми модифікації типології портретування в комбатантській літературі.

Мета статті – з'ясувати специфіку класифікації портретів у творах комбатантської літератури – розкривається в таких завданнях:

– указати на особливість лексики портретних описів у біографічному романі Валерія Маркуса «Сліди на дорозі»;

– проаналізувати, як через основні компоненти, а саме опис зовнішності, жестів, міміки, поведінки героїв розкривається їхній внутрішній світ, бойовий досвід та еволюція світогляду в умовах війни;

– визначити нові типи художньо-документальних портретів, зумовлені таким жанровим різновидом військової літератури, як комбатантська.

Методи дослідження – типологічний, термінологічний, аксіологічний, біографічний – спрямовані на розкриття його предмета.

Термін «портрет» є багатозначним. За походженням – це французьке слово *portraire*, яке можна перекласти як зображення оригіналу *trait pour trait*, тобто риса в рису. Однак це слово має свого попередника ще й у латинській мові. Дієслово *protrahere* перекладалося як виявляти,

а згодом – зображувати, портретувати (Літературознавча енциклопедія, 2007). До того ж «портрет» є не лише літературознавчим терміном, він репрезентований у різних галузях антропології, оскільки допомагає в постановці й розв’язанні розмаїтих завдань конкретної науки: мовленнєвий портрет – у лінгвістиці, соціологічний – у соціології, кримінальний – у криміналістиці тощо (Галич, 2017, с. 7).

Своєрідність портрета полягає в безпосередньому зверненні автора до відтворення індивідуальних рис певної реальної або вигаданої особи. Особистість людини розкривається через її зовнішні складники (погляд, поза, жест, костюм, хода, міміка тощо) та складники її індивідуальності (ім’я, психологічні характеристики, манери, поведінка, творча діяльність, біографія тощо).

Відповідно до «Літературознавчої енциклопедії» Ю. Коваліва, портрет (франц. *portrait*) – це засіб характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажа в художній літературі, що описує його обличчя, фігуру, одяг, манеру поводитися і є складником композиції поряд із пейзажами, інтер’єрами, монологами, діалогами, авторською розповіддю або оповіддю наратора. Портрет як художній прийом у процесі розвитку письменства використовували по-різному. Наприклад, Гомер своїх героїв зображував через епітет, класицисти вбачали в персонажі взірць для наслідування, узагальнений тип пристрастей і психологічних колізій та нехтували індивідуальними ознаками. На відміну від них сентименталісти акцентували увагу на сердечних переживаннях персонажа, романтики надавали йому рис ідеалізованого героя, іноді вдаючись до розлогих мальовничих описів.

Спираючись на міметичні принципи зображення, письменники змальовують зовнішній вигляд літературних героїв у конкретних ситуаціях, у взаєминах між ними, окреслюють психічні стани, відображені в міміці, жестах, у динаміці мовлення (інтонація, темпоритм, тембр голосу), диханні тощо, розкриваючи так внутрішній світ людини. Часто акцентують на одязі, зачісці, що засвідчують естетичні смаки персонажа, вдачу, майновий стан, рід занять, етнічні традиції (Ковалів, 2017, с. 249).

Варто зауважити, що наразі постає гостра необхідність у класифікації портретів саме комбатантської літератури, яка закономірно стала феноменом вітчизняної творчості, враховуючи реалії сьогодення. Аналізуючи низку джерел, можна виокремити такі портрети, на які ми можемо натрапити у творах комбатантської літератури:

- індивідуальний або особистісний портрет;
- колективний портрет;
- парний портрет (сюди також можемо внести такі, що засвідчують стосунки між побратимами, між командиром і підлеглим або ж приязнь і любов між воїном та його коханою, батьками чи рідними) (Галич, 2017, с. 15);
- концентрований-деконцентрований портрет;
- лаконічний та короткий портрет (Галич, 2017; Сізова, 2010, с. 12);
- мозаїчний (сплетіння позитивний та негативних сторін людини);
- оніричний портрет (Галич, 2017, с. 16);
- символічний портрет.

У сучасних дослідженнях не існує чіткого поділу портретів у комбатантській літературі, адже цей жанр є доволі новим у просторі мистецтва слова. На основі досліджень А. Галича, К. Сізової ми виокремлюємо нові типи портретів у комбатантській літературі з урахуванням її специфіки:

- антропоморфний технічний портрет (опис техніки, зброї, пристрою, яким надані людські характеристики);
- некропортрет (меморіальний);

– ностальгічний або ретроспективний портрет (спогади про минуле, дуже часто з позиції саме дитини);

– портрет героя-антагоніста (це може бути ворог, а може бути і співвітчизник, який, наприклад, своїми діями спричинив смерть побратимів);

– портрет героя-протагоніста;

– травматичний портрет.

Валерій Маркус – український військовий, комбатант, письменник та мандрівник, колишній головний сержант 47 окремої механізованої бригади «Магура» (Wikipedia, 2025). Валерій Маркус є одним з основоположників комбатантської літератури в Україні.

У біографічному романі «Сліди на дорозі» цей автор робить значний акцент на портретах персонажів. Головними героями твору є його близькі люди, шкільні товариші, військові люди, які зустрічаються йому в армії та на фронті. Валерій Маркус описує кожного персонажа книги, надаючи характеристику не лише його зовнішності, а й заглиблюючись у внутрішній світ.

Варто зауважити, що воєнний роман «Сліди на дорозі» побачив світ у серпні 2018 року. Перший тираж у обсязі п'яти тисяч примірників Валерій Маркус надрукував самостійно, заручившись підтримкою друзів та відмовившись від співпраці з українськими видавництвами. За декілька тижнів увесь наклад було розпродано, що є надзвичайним успіхом для вітчизняного букіністичного ринку. На початку вересня того ж року автор вирушив у всеукраїнський тур на підтримку своєї книги. Бестселер «Сліди на дорозі» розповідає про війну на сході України у незвичайному форматі. Валерій Маркус не дотримувався стилістики документальної літератури, його книга про особисте життя та найголовніше – емоції, переживання і спогади, що накопичилися за три роки участі в російсько-українській війні.

Для емоційного та документального підсилення розповіді про головних героїв, а також подій, які описуються, текст супроводжується фото- та відеоматеріалами, що знімав сам Валерій та його товариші безпосередньо під час подій, описаних автором. Доступ до контенту забезпечують QR-коди, розташовані на сторінках книги (Markus, 2025).

Першим портретом, який варто виділити в романі «Сліди на дорозі», є колективний. Валерій Маркус, висміюючи колективний розум та безпринципність окремих людей, перебуваючи в так званій учейці пише: «...постійно спостерігав, як всі один в одного крадуть, підколюють, ображають, звальюють свою роботу на інших, стукають» (Маркус, 2020, с. 45). Також до колективного портрета можемо зарахувати опис контрактників: «У казармі також перебувало близько півтора десятка чоловіків у камуфляжах. Більшість із них мали вигляд дуже дорослих» (Маркус, 2020, с. 88).

У «Слідах на дорозі» простежується чітка ієрархічна структура опису героїв за їх званням. І закономірністю стає таке: що вище військове звання, то більше негативних якостей сплітається з особистістю, наприклад: «Може, наші офіцери думали, що це свідчить про їхню мужність, дотепність та суворість? Як на мене, це говорило лише про їхню обмеженість та убогий словниковий запас» (Маркус, 2020, с. 86).

Варто зауважити, що описуючи колективний портрет, автор також вдається до мозаїчності, тобто переплетіння негативних та позитивних характеристик колективу, де він перебуває. Наприклад, після присяги, тобто ініціації в повноцінних членів армійського суспільства за ієрархією, автор уперше вказує на позитив, який панував: «... вперше за довгий час побачив щиро радісні й ситі обличчя. Ніхто ні з ким не загризався, не найжджав і не знущався. Незважаючи на заборону Вампіра проносити до казарми їжу, майже всі щось протягли» (Маркус, 2020, с. 91).

У воєнному романі Валерія Маркуса ми можемо спостерігати як концентрований портрет, так і деконцентрований. У концентрованому портреті риси характеру, поведінка людини опи-

сується лише один раз доволі докладно. Його зазвичай називають «компактний портрет». Концентрований портрет є статичним. У «Слідах на дорозі» це опис хлопчика першого вересня у школі, строковиків у навчальному центрі, людей, які з'являються в романі лише один раз.

Усередині концентрованого портрета можна виокремити такі його різновиди, як короткий, лаконічний, докладний.

Деконцентрований портрет (розосереджений) покликаний показати героя твору в різноманітних ситуаціях та певних періодах життя. Як правило, такий портрет є динамічним, розкиданий окремими фрагментами, які вкраплені в текст роману. У науковому літературознавчому дискурсі подібний портретний опис зазвичай характеризується динамічністю, оскільки окремі портретні деталі втілюють еволюційний розвиток образу конкретного персонажа, головного героя твору. Такі елементи не лише доповнюють і поглиблюють його характеристику, а й суттєво впливають на формування цілісного сприйняття художнього образу (Сізова, 2010, с. 266).

Так, характеристики героя можуть дещо відрізнитися, проте саме читач у своїй уяві може створити його цілісний портрет. Безумовно, яскравим прикладом деконцентрованого портрета є саме опис головного героя, який еволюціонує з віком та життєвим досвідом і ситуаціями, які виникають.

До парного портрета можна зарахувати опис героя книги власних батьків: «...і вона через пару хвилин стала моєю майбутньою Матір'ю. Дівчинка була відмінницею, дуже гарною, розумною, грала на скрипці. Майбутній Батько – також був хлопець розумний, упевнений у собі, та надмірно гордий, що й зламало все його життя».

В одному з фрагментів книги натрапляємо на опис лікарів в «учебці», що унаочнює портрет антагоністів, тобто персонажів, які уособлюють негативні риси: «Дуже надихали військові жінки-лікарі, звинувачуючи в симулюванні, заявляючи, що взагалі не чоловіки ми, а ганчірки... Я був ще хлопчиськом, і хоча стрімко дорослішав у таких умовах, ніяк не міг зрозуміти: «Як? Чому ви так з нами розмовляєте, знущаетесь, ображаєте? Ми вам у сини годимося. А коли б на вашому місці був ваш син?»... Я на власні очі спостерігав низькорослих і потворних тролів з огидним характером» (Маркус, 2020, с. 96).

Серед колективу лікарів автор, вдаючись знову до мозаїчності, позитивно описує лише одного з них: «Тут є один чоловік-лікар, він вкрай приємна людина. Забув уже, як це – просто нормально розмовляти: без криків, без провокаційних питань, без напруження», вдаючись знову до мозаїчності (Маркус, 2020, с. 108).

Портрет героя-антагоніста доповнює характеристика командувача, який «наказав здати йому всі бійки, а згодом віддав їх сепарам» (Маркус, 2020, с. 210).

Тенденція зневажливості у змалюванні вищого керівництва під час воєнних дій продовжилася і надалі. Автор ставить власних командирів в одну ланку з ворогами: «... у нас цілком була відсутня будь-яка повага і довіра до нашого керівництва. Потвор, які тоді нами командували, ніколи не обходило наше здоров'я, життя, благополуччя та якість побуту. Лише картинка і вічна показуха, паралельні та перпендикулярні лінії» (Маркус, 2020, с. 213).

Головними протагоністами твору, на нашу думку, є рідні головного героя: «Перше, що мені хотілося б сказати своїм батьками, що я їх дуже люблю. Добре, що пішов в армію і потрапив у ці умови, бо коли у мене все було, не розумів, наскільки вони мені дорогі» (Маркус, 2020, с. 110).

Герой часто ностальгує за своїм домом, отримавши яскравий контраст під час служби, перебуваючи у важких умовах. Дім для нього є справжнім тилом, а рідні люди – найближчі в усьому світі. «Вдома добре. Бабусині пиріжки, Мамині сльози, все свідчило про те, що мене тут люблять і завжди чекають. Я любив приїжджати додому нечасто, десь раз на півроку, рік, щоб за мною всі встигли скучити, і ненадовго, щоб не встиг набриднути» (Маркус, 2020, с. 210).

У біографічному романі автор дуже часто в спогадах користується прийомом ретроспекції – «повернення» в минуле – у шкільні, дитячі, юнацькі роки. Опис початку навчання – першого вересня та найкращого друга, який загинув на війні, є елементами ностальгічного або ретроспективного портрета. «На мені штанці й біла сорочечка, на якомусь хлопчику поруч зі мною величезний піджак із підшитими плечиками, тому плечовий пояс виглядає неприродно широким відносно решти частин його тіла. Маленька дівчинка із дзвіночком у старшокласника на плечі» (Маркус, 2020, с. 26).

Валерій Маркус детально зображує в романі й себе, таким способом формуючи індивідуальний (особистісний), а також дитячий самопортрет з вкрапленням ностальгії та рефлексії: «Причина проста – спочатку я був небажаним, а потім став агресивним. Постійно сперечатися, сваритися з іншими дітьми, битися мінімум раз на тиждень – ось моє кредо того часу. Регулярні вправи зробили тіло міцним, я ставав сильнішим за своїх однокласників. До м'язів додалася моя запальність. За правом сильного я здобув певний авторитет, і до мене вже дослухалися. Не тому, що я дуже розумний, а тому, що боялися заперечувати. Таким чином, у мене склалося хибне переконання, що агресивним і злим бути круто і корисно. А суспільство впоралося із першим завданням – прищепило майбутньому солдату потрібні рішучість, агресивність і швидку реакцію» (Маркус, 2020, с. 28).

Автор, описуючи себе, вдається до символічності власного портретування, що дає йому змогу передати не лише індивідуальні риси, а й глибинні соціальні, психологічні та філософські аспекти життєвого, армійського, воєнного досвіду. Портретні характеристики часто змінюються протягом твору, що відображає внутрішню трансформацію персонажа. Наприклад, на початку твору герой має рішучий погляд, віру у свої сили, проте ближче до середини книги він порушує більш глибокі теми, сумніваючись у власній силі: «Не знаю й не можу збагнути, чому мені ніколи не вдавалося знаходити спільну мову з оточуючими. Я постійно був один. Почувався жалюгідним і сам довів себе до такого становища. Щоранку йшов на службу, як на тортури» (Маркус, 2020, с. 167).

Зі слів автора, він змальовує себе так: «... а я сімдесят сім (вага), метр сімдесят зросту, і личко гарненьке» (Маркус, 2020, с. 159).

Попри те, що книга Валерія Маркуса «Сліди на дорозі» описує авторський досвід бойових дій за часів АТО, моменти поранень та смерті описуються у воєнному романі доволі рідко, проте емоційно забарвлено. У такому випадку виникає потреба у виділенні саме травматичного портрета. «Страшний гул у вухах, перед очима в темряві мерехтять зірки. Зір починає повертатися, потім слух. Чую стогони. Поруч лежить Компас, у нього вся права рука і нога в крові. Солдат, який ішов першим, вже встав і наблизився до лежачого хлопця, що у колоні крокував за мною. У його черевика була відірвана підошва, а м'які тканини на п'ятці розмішало в кашу, на руці не вистачало кількох пальців» (Маркус, 2020, с. 237).

Під час однієї з операцій автор побачив таку картину: «Понівечені, розірвані в нелюдських позах тіла, розкидані кінцівки, шкіра чорна, як вугілля, тільки зуби й очі білі, голови... їх немає. Стогін, хрипи і запах...» (Маркус, 2020, с. 300).

Поряд з травматичним портретом варто виділити меморіальний, тобто посмертний. Автор у романі згадує не лише побратимів, а й ворога: «Прокручував у голові сцену, як ще дві черги поцілили у лежаче тіло. Я не дуже добре бачив, тому деталі домалював у своїй фантазії. Тепер там лежало тіло живої людини, чий м'які тканини рвало від куль, що врізалися у них. Цікаво, він був ще живий, коли я стріляв у нього повторно, чи помер вже після перших влучень і впав намертво?.. Напевно, таке тільки у фільмах буває. Він лежав, його внутрішні органи були розірвані, йому було боляче, може навіть були пробиті легені й він захлинявся кров'ю, і тут у нього влучають ще декілька куль. Що він відчув? Сподіваюсь, я влучив йому в голову або серце, і він не мучився» (Маркус, 2020, с. 243).

Прикладом меморіального портрета є рефлексія автора щодо збитого ІЛ-76 над Луганським аеропортом: «На борту було сорок десантників. Деяких я знав. Занадто добре знав... В одного залишилася маленька донечка. Їй ще навіть року немає» (Маркус, 2020, с. 245).

Специфічним портретом, який є невід'ємним атрибутом комбатантської літератури є опис бойової машини. Так, цілком логічно виділити антропоморфний технічний портрет, тобто «людиноподібний». Це формулювання використовується для метафоричного опису об'єктів, які нагадують людину за формою, зовнішнім виглядом, людськими рисами та властивостями.

Валерій Маркус у своїй книзі згадує про свою військову машину, наділяючи її людськими рисами та знову використовуючи риси мозаїчного портрета, сплітаючи його з антропоморфним технічним: «Не менше за автомат я любив свою машину. Вона була пофарбована у камуфляж темно-коричневого кольору і виділялася з-поміж інших зелених та салатових машин батальйону... На малих обертах вона глухнула, через розбиту коробку передач регулярно вибивало першу і другу передачу, а з усіх систем постійно витікала олива, соляра та антифриз. Загалом непростий апарат. Але я її відчував. Відчував, коли вона задихалася, і акуратно підтримував у ній життя, балансує важелем та педаллю газу. Вона була продовженням мене, і я любив її з усіма тими вадами. А від любові до ненависті один крок, і цей крок був температурний. У морози я її ненавидів. Порою візьмеш голою рукою ключ, а він, як оса, вжалить» (Маркус, 2020, с. 177).

Короткий портрет складається з кількох речень чи одного абзацу, що передають зовнішність реального героя і частково розкривають його внутрішній світ. У такому портреті на малому просторі твору автор повинен раціонально використати кожну деталь, щоб якомога повніше відобразити зовнішність і внутрішній світ героя, показати його в контексті доби (Галич, 2017, с. 25).

Для опису короткого портрета автор у своєму романі використовує такі елементи, як погляд, опис обличчя, тіла, одягу та інших деталей зовнішності, переплітаючи їх з особистісними характеристиками персонажа. Цікавим підходом у книзі Маркуса є опис портрета людини відносно займаної посади та звання. Як було зазначено раніше, що вищим є військове звання, то більш критично автор описує героя твору. Проілюструємо це в добірці прикладів.

Звичайні солдати: «З'являються декілька десятків таких самих зелених, нещодавно пострижених наголо хлопців» (Маркус, 2020, с. 33) або «...огрядний хлоп'яга у формі, голомозий, середній на зріст, років тридцяти, міцної статури і з очевидною надмірною масою тіла» (Маркус, 2020, с. 65).

Побратим Богатир: «Світле волосся, рум'яні щоки, міцна статура» (Маркус, 2020, с. 126). Побратим Високий: «Він поглянув на мене, глибоко дихаючи і хриплячи, як кіт, що відхаркує шерсть. Потім розвернувся й побіг. Це виглядало кумедно. Руки тіліпалися, як шланги, та й біг він з такою швидкістю, як я швидко ходжу. Ймовірно, дійсно важко дихати» (Маркус, 2020, с. 329).

Сержанти: «Крім мене і мого новоприбулого товариша тут вже проживали двоє сержантів. Один стрункий, трохи вищий за мене, каратист, а другий високий, широкоплечий, масою тіла кілограмів сто» (Маркус, 2020, с. 123).

Старшина: «Це був огрядний, із пухкими щоками тридцятирічний чоловік» (Маркус, 2020, с. 124).

Прапорщик: «...туди зайшов невисокий прапорщик неслов'янської зовнішності, схожий на гагауза, міцний на вигляд, років під сорок» (Маркус, 2020, с. 119).

Командир роти: «Новий командир роти не був поганою людиною. Навпаки, на тлі інших покидьків він виглядав найбільш прийнятним. Але мав величезну ваду – слабкодухість...я ніколи не чув, щоби він комусь суперечив чи різко висловлювався» (Маркус, 2020, с. 69).

Командувач ПДВ: «Груди колесом, черево браво трусить попереду господаря, цей невисокий огрядний чоловік років тридцяти п'яти одразу попрямував до намету» (Маркус, 2020, с. 119).

Офіцери: «Загалом, звичайний клоун із серйозним обличчям розповідає абсурдні для адекватних людей речі» (Маркус, 2020, с. 5); «Я обернувся. Він мав худе обличчя, але його надуте черево сильно випирало із загального силуету. Цей пузатий офіцер виглядав досить кумедно і миролюбиво» (Маркус, 2020, с. 120).

Офіцер із вищих чинів: «До того ж уяву захопила його зовнішність. Це був невисокий чоловік, дещо вищий за мене. Напевно, метр сімдесят п'ять. Лисий, широкоплечий із зухвалим і водночас моторошним лицем. Він не був потворним, але риси й вираз його обличчя могли дійсно налякати будь-кого. Чомусь виникли асоціації з вампірами із фільмів середини двадцятого століття» (Маркус, 2020, с. 65).

Зампотил батальйону: «Низенький, товстенький, з гарнесеньким обличчям вирішив мене висварити. Він полаявся і повів свою жирну тушу в бік вагону» (Маркус, 2020, с. 193).

Капітан: «...Невисокий чоловік, може, метр сімдесят п'ять, зі світлою шевелюрою, широкими вилицями, підтягнутий...» (Маркус, 2020, с. 122).

Комбат: «Метр шістдесят вісім, чорне коротке волосся, щокатий, із другим підборіддям» (Маркус, 2020, с. 233).

Полковник: «Суне полковник з великим блокнотом у руках, попереду нього рухається його велике черево, і раптом він кличе до себе зампотеха бригади... Якби вся моя рука не була в мазуті, я б закрити долонею обличчя, щоб не бачити цієї ганьби» (Маркус, 2020, с. 209).

Як бачимо, що вища посада та військове звання, то частіше використовують у процесах портретування згрубіла лексика з негативними конотаціями, пейоративи – слова, які мають негативну оцінку, виражають несхвалення, іронію або презирство.

Одяг військових також є невід'ємним складником портрета: «...Загнув комір так, щоб на грудях утворився трикутник однією вершиною вниз. Десантникам, на відміну від піхоти, за Статутом дозволялося ходити з розстебнутим верхнім гудзиком, як на кітелі, так і на бушлаті, щоб завжди було видно тільки» (Маркус, 2020, с. 121).

Важливим атрибутом військового життя також є використання протигазів та костюмів хімічного захисту, що відзначається в портретних описах: «... Хлопці, що були вже повністю екіпіровані у протигазі і гумові костюми, перетягували ліжка з однієї частини приміщення в іншу» (Маркус, 2020, с. 95).

У статті значну увагу приділено специфіці класифікації портретів у творах комбатантської літератури, адже типологія портрета прямо пов'язана із жанром військового роману. При цьому акцентовано не лише на традиційних реквізитах портрета (опис одягу, погляду, обличчя тощо), а й специфічних, рисах, пов'язаних із жанровим різновидом (залежність образних засобів процесу портретування від військової посади та звання персонажа; зображення портрета автора; вкраплення описів атрибутів військового життя: техніки, протигазів та костюмів хімічного захисту), що посилює автобіографічну, документальну канву наративу роману «Сліди на дорозі» Валерія Маркуса. Також уперше виділено такий новий тип портрета в комбатантській літературі – антропоморфний технічний портрет.

У біографічному романі Валерія Маркуса «Сліди на дорозі» портрет є не лише елементом художнього опису персонажа, а й цілісною системою візуалізації воєнного досвіду, через яку автор вибудовує глибокий психологічний, емоційний і навіть етичний простір війни. Саме тому портрети в романі слугують не лише для фіксації зовнішності персонажів, а й для глибинного аналізу внутрішнього світу персонажів. Найбільшу увагу автор приділяє для опису головного героя, яким він є сам, що природно для документального біографічного твору.

Ключовим елементом опису персонажів у досліджуваному романі є те, що автор, як правило, не викристалізовує окремі риси людей, елементи їхньої зовнішності одне від одного,

а описує людину, як цілісну структуру. Так, важко виокремити саме опис людини за поглядом, обличчям, поведінкою, елементами одягу тощо.

Через уважне спостереження за своїм власним внутрішнім станом Валерій Маркус демонструє, як війна трансформує людину – іноді поступово, іноді миттєво. Ці портрети часто мають фрагментарний, але надзвичайно виразний характер, що створює ефект документальної достовірності та емоційної напруги. Автор ніби фіксує миті, у яких застигло життя або ж те, що від нього залишилося.

Список використаної літератури

1. Галич А. О. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації : монографія. Старобільськ : ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2017. 449 с.
2. Літературознавча енциклопедія : у двох томах / авт-уклад. Ю. І. Ковалів. Т. 2. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
3. Галич А. О. Жанрові модифікації портретного дискурсу в документалістиці ХХ – початку ХХІ ст. : автореферат ... д-ра філол. наук : 10.01.01 / Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2017. 38 с.
4. Маркус Валерій Сергійович. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маркус_Валерій_Сергійович (дата звернення 25.05.2025).
5. Валерій Маркус. URL: <https://markus.ua/> (дата звернення 25.05.2025).
6. Маркус (Ананьєв) В. Сліди на дорозі. Київ : Наш формат, 2020. 376 с.
7. Сізова К. Людина у дзеркалі літератури: трансформація принципів портретування в українській прозі ХІХ – початку ХХ ст. : монографія. Київ : Наша культура і наука, 2010. 356 с.

References

1. Halych, A. O. (2017). Portret u memuarному ta biohrafichnomu dyskursakh: semantyka, struktura, modyfikatsii [Portrait in memoir and biographical discourses: semantics, structure, modifications]. Starobilsk: SI «Luhansk Taras Shevchenko National University» [in Ukrainian].
2. Kovaliv, Yu. (Eds.). (2007). Literaturoznavcha entsyklopediia [Literary Encyclopedia]. Vol. 2. Kyiv: VTs «Akademiia» [in Ukrainian].
3. Halych, A. O. (2017). Zhanrovi modyfikatsii portretnoho dyskursu v dokumentalistytsi ХХ – pochatku ХХІ st. [Genre modifications of portrait discourse in documentary filmmaking of the 20th and early 21st centuries]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University [in Ukrainian].
4. Markus Valerii Serhiiiovych. *Wikipedia*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Маркус_Валерій_Сергійович [in Ukrainian].
5. Valerii Markus. Retrieved from <https://markus.ua/> [in Ukrainian].
6. Markus (Ananiev) V. (2020). Slidy na dorozii [Footprints on the road]. Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
7. Sizova, K. (2010). Liudyna u dzerkali literatury: transformatsiia pryntsyypiv portretuvannia v ukrainskii prozi ХІХ – pochatku ХХ st. [Man in the Mirror of Literature: Transformation of the Principles of Portraiture in Ukrainian Prose of the 19th and Early 20th Centuries]. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].

Стригун В. Ю. Особливості портретування в комбатантській літературі на матеріалі біографічного роману «Сліди на дорозі» Валерія Маркуса (Ананьєва)

У статті описано класифікацію портретів персонажів комбатантської літератури на прикладі роману Валерія Маркуса (Ананьєва) «Сліди на дорозі». Методологічною базою для вивчення інформації про портрет стали праці К. Сізової, Г. Сириці, А. Галича, О. Галича та інших.

У розвідці проаналізовано засоби створення образів військових, рідних, близьких, зокрема через типізацію характерів, їх зовнішності, функціональне навантаження персонажів у сюжеті та опис їх внутрішнього стану. Виокремлено основні типи портретів: антропоморфний технічний, індивідуальний або особистісний; колективний, концентрований-деконцентрований, лаконічний та короткий, мозаїчний, некропортрет (меморіальний), ностальгічний або ретроспективний, оніричний, парний, портрет героя антагоніста та героя-протагоніста, символічний, травматичний.

Визначено, що автор книги Валерій Маркус через такі структурні елементи портрета, як зовнішність, обличчя, манери, поведінка, хода, міміка, жести детально, а іноді доволі коротко описує персонажів, надаючи їм власну оцінку. Також письменник дозволяє кожному читачеві самостійно у своїй уяві домалювати цілісний образ героїв книги.

Підкреслено, що роман демонструє естетику зображення воїна – не лише як бійця, а і як складну, глибоку особистість, на яку вплинув гіркий досвід війни. Дослідження актуалізує важливу потребу в подальшому теоретичному осмисленні портретів у комбатантській літературі та пропонує методологію їх типологічного аналізу. Запропонований підхід дає змогу по-новому осмислити структуру комбатантських текстів й поглибити розуміння естетики й функцій комбатантської прози в сучасному українському літературному контексті через призму портретів головних героїв.

Ключові слова: Валерій Маркус, комбатантська література, портрет, війна, роман.

Stryhun V. Yu. Peculiarities of portraiture in combatant literature based on the biographical novel “Footprints on the road” by Valerii Markus (Ananyev)

The article describes the classification of portraits of characters in combatant literature using the example of the novel by Valerii Markus (Ananyev) «Footprints on the road». The methodological basis for studying information about the portrait was the works of K. Sizova, G. Syritsa, A. Halych, O. Halych and others.

The work analyzes the means of creating images of soldiers, relatives, loved ones, in particular through the typification of characters, their appearance, the functional load of characters in the plot and the description of their internal state. The main types of portraits are distinguished: anthropomorphic technical, individual or personal; collective, concentrated-deconcentrated, laconic and short, mosaic, necroportrait (memorial), nostalgic or retrospective, oneiric, paired, portrait of the antagonist hero and the protagonist hero, symbolic, traumatic.

It is determined that the author of the book Valerii Markus, through such structural elements of the portrait as appearance, face, manners, behavior, gait, facial expressions, gestures, describes the characters in detail, and sometimes quite briefly, giving them his own assessment. The writer also allows each reader to independently complete the holistic image of the book's heroes in his imagination.

It is emphasized that the novel demonstrates the aesthetics of the depiction of a warrior – not only as a fighter, but also as a complex, deep personality, influenced by the bitter experience of war. The study actualizes an important need for further theoretical understanding of portraits in combatant literature and offers a methodological approach to their typological analysis. The proposed approach

allows us to rethink the structure of combatant texts and deepen our understanding of the aesthetics and functions of combatant prose in the modern Ukrainian literary context through the prism of the portrait of the main characters.

Key words: Valerii Markus, combatant literature, portrait, war, novel.

Creative Commons Attribution 4.0
International (CC BY 4.0)

Стаття надійшла до редакції 10.04.2025 р.
Прийнято до друку 30.05.2025 р.